

Začátek říkání o vycházení za dne. Výklad první kapitoly staroegyptské Knihy mrtvých

The beginning of the spells for going forth into the day. Interpretation of the Book of the Dead chapter 1

Jiří Janák – Břetislav Vachala[†]

ABSTRAKT

Kapitola 1 představuje vstup do Knihy mrtvých a podobně jako celá kniha mrtvých je zaměřena na „vycházení za dne“ (*pꜣrt m hrw*), tedy na vzkříšení zesnulého na východním obzoru nebes. Má člověku umožnit volný pohyb mezi sférou záně a tohoto světa. Využívá k tomu nejen rituálního ztotožnění zesnulého s bohem Usirem, ale také ujištění o účasti zesnulého na usirovských kultických aktivitách a slavnostech. Je pravděpodobné, že text tohoto říkání byl přednášen v průběhu pohřebních ceremonií. Tento samostatný článek nejen předkládá novou interpretaci první kapitoly staroegyptské Knihy mrtvých, ale představuje také ukázkou z nově připravované knihy, která českému čtenáři přiblíží výklad celého textového korpusu známého dnes pod názvem Kniha mrtvých.

KLÍČOVÁ SLOVA

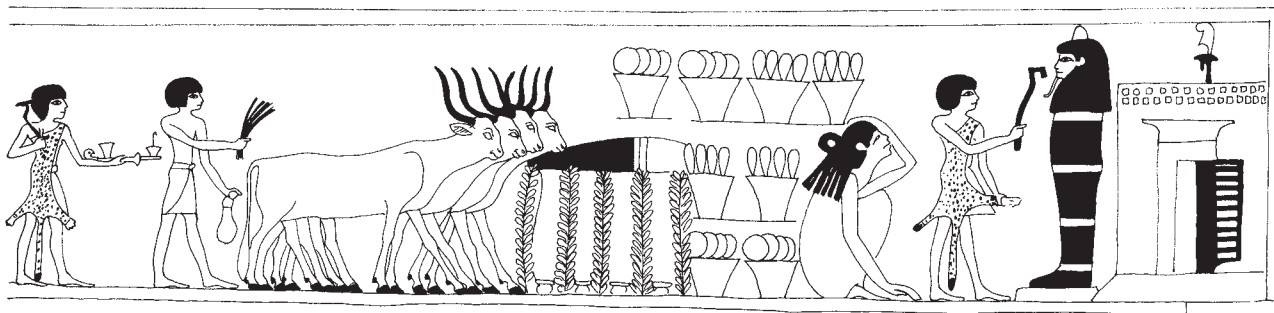
Kniha mrtvých – kapitola 1 – pohřeb – smrt – vzkříšení

ABSTRACT

Chapter (or Spell) 1 represents an introduction to the Book of the Dead, and – similarly to the Book of the Dead as a whole – it focuses on the main topic of the textual corpus: on going forth into the day (*pꜣrt m hrw*), i.e. on leaving the Underworld and rising resurrected at the eastern horizon of the sky. To ensure that the person successfully passes to the blessed Afterlife, the spell both identifies him/her ritually with Osiris and serves as proof of his/her knowledge of Osirian cultic activities and ceremonies. It is probable, but still not certain, that the text of the spell was read or ritually performed during the burial. The following article presents an interpretation of the first spell of the Book of the Dead, of its context, content and illustrations, and it also represents a preview of a prepared monograph.

KEYWORDS

Book of the Dead – Spell 1 – burial – death – resurrection

Obr. 1 Ilustrace ke kapitole 1 doložená na svitku s Knihou mrtvých zhotovenou pro písaře Nebkeda (Nová říše; Musée du Louvre AE/N 3068/3113; kresba J. Malátková) / Fig. 1 Illustration for Chapter 1 of the Book of the Dead prepared for the scribe Nebqed (New Kingdom; Musée du Louvre AE/N 3068/3113; drawing J. Malátková)

Kniha mrtvých je někdy neprávem označována za Bibli starých Egyptanů. Přestože takové označení neodpovídá ani funkci, ani významu tohoto textového souboru v rámci staroegyptského náboženství, vypovídá o tom, jak se k němu ve svých počátcích stavěla egyptologie a jaký má dosud význam mezi laickými zájemci o starý Egypt.

Výraz Kniha mrtvých představuje novodobé egyptologické označení (Lepsius 1842; Janák 2003a: 56–58; Quirke 2013: vii) pro ustálený korpus nábožensko-magických textů původně souborně označovaných *pṛt m hrw*, tedy „(Říkání o) vycházení za dne“. Jedná se o výběr samostatných textových formulí, takzvaných říkání nebo říkadel, které měly zesnulému pomoci v jeho cestě na onen svět. Pro soubory takových říkání se někdy používá označení „texty pro dosažení zásvěetí“, protože s jejich pomocí měl zesnulý člověk bezpečně doputovat na onen svět (Hornung 1999; Assmann 2001: 321–340; Janák 2012: 186–206). Kniha mrtvých tak (podobně jako Texty pyramid Staré říše nebo Texty rakví Střední říše) představovala jakési praktické spojení cestovního dokladu, mapy, itineráře, obětních formulí, rituálního předpisu, amuletu, modlitební knihy a magického svitku.

Zemřelí byli těmito textovými skladbami vybaveni jednak proto, aby je mohli aktivně používat, jednak proto, aby se jimi mohli vykázat. Právě znalost těchto textů, nebo dokonce jejich vlastnění byly mocným prostředkem ve snaze zesnulého dostat se do blaženého zásvěetí. Přestože texty pro dosažení zásvěetí většinou explicitně odkazují na dobu mezi úmrtím a vzkříšením (resp. dokončením pohřebních ceremonií), staly se díky svému zapsání neomezeně platnými a umožňovaly svému majiteli opakované použití při neustálé obnově jeho blaženého života v zásvěetí (Janák 2012: 171–184). Cyklické vnímání času a věčnosti totiž naznačuje, že Egyptané mohli být přesvědčeni o tom, že zesulí musí podsvětními zkouškami procházet opakovaně, například (podobně jako slunce) během každé noci (Hornung 1998; Assmann 2001).

Říkání Knihy mrtvých a rituály s nimi spojené měly zesnulému zajistit bezpečný průchod podsvětím, přerod z pozemského člověka do mocného zásvětního ducha *ach* (Janák 2012: 138–154) a vzkříšení spolu se sluncem na východním obzoru nebes. Proto pro Knihu mrtvých (a snad pro všechny texty pro dosažení

zásvěetí) Egyptané používali spojení *pṛt m hrw* (Bacques 2009; Quirke 2013: viii). Tento název lze přeložit jako „vycházení za dne“ nebo jako „vycházení do dne“. Platí totiž obojí. Zesnulý při svém vzkříšení vycházel z podsvětí na východní obzor, z noci do dne i ze smrti do života, a navíc se tato událost odehrála jak přímo po smrti zesnulého (kdy vstoupil „do dne“ nového života v zásvěetí), tak následně periodicky při každém rozbřesku, kdy jeho duše „za dne“ vycházela z podsvětí či podzemních prostor hrobky (Janák 2003a: 141).

Jednotlivé kopie Knihy mrtvých mohly být zaznamenány na různých médiích, a to většinou již za života svých majitelů. Celý tento textový soubor nebo jeho části jsou nejčastěji doloženy na svitcích papyru, někdy se však objevují i na rakvích, obinadlech mumii, stěnách hrobek, předmětech pohřební výbavy či amuletech (Illés 2006). Kniha mrtvých se skládá ze samostatných textů, původně označovaných jako říkání nebo říkadla (v novodobých překladech kapitoly). Tato říkání jsou většinou opatřena nadpisem či názvem, v některých případech také ilustrací (tzv. vinětou) nebo také dodatkem odkazujícím na původ či způsob užití daného říkání (Janák 2003a: 52–54; Quirke 2013: vii–xvi).

Kniha mrtvých nikdy nebyla neměnným, nebo dokonce kanonizovaným textem. Jednotlivé její verze (tzv. kopie či rukopisy) se velmi často liší rozsahem, výběrem i uspořádáním říkání, a představují tak osobní výběr z dostupných říkání, který záležel na objednavateli, písaři, písařské dílně, lokální tradici a dobové praxi. Očíslování a vzestupné numerické řazení jednotlivých kapitol od 1 do 190 s několika dodatečnými kapitolami (Wüthrich 2010) je tedy záležitostí novodobou, nikoli původní, a sleduje styl a číslování kapitol zavedené Karlem Richardem Lepsiem (1842), Édouardem Navillem (1886) a E. A. Wallisem Budgem (1898). Při nejběžnějším zápisu na papyrus se u Knihy mrtvých často setkáváme se symbolickým střídáním černého a červeného inkoustu (Wilkinson 1999: 104–125). Černý byl používán pro hlavní text, zatímco červený pro nestandardní části říkání (nadpis, různocnění, odchylky atd.). Červeného inkoustu Egyptané užívali i pro zaznamenání jmen nebezpečných bytostí (především vykonavatele ne-řádu, hada Apopa). Sluneční bůh Re jakožto udržovatel řádu byl často zapsán černým inkoustem i v případech, kdy se jeho jméno mělo objevit v červeném nadpise.

V Knize mrtvých se podobně jako v ostatních egyptských náboženských textech prolíná několik významových rovin, které někdy lze jen obtížně rozlišit a téměř nikdy je nelze od sebe oddělit. Tyto soubory textů popisují, co na různých úrovních podstupuje zesnulý člověk od smrti do vzkříšení při jeho cestě na onen svět. Vypovídají jednak o tom, co člověk zažívá a kudy prochází během své pouti podsvětím od západního obzoru nebes k východnímu, jednak o tom, čím on, resp. jeho tělo, prochází na zemi, ale odkazuje také na vztah zesnulého k bohům. K hlavním aspektům cesty zesnulého k ospravedlnění a vzkříšení patří jeho „následování Usira“ (*imitatio Osiridis*) a „následování koloběhu slunce“ (*imitatio solis*) (viz Assmann 2001). V prvním se připodobňuje k bohu vzkříšení Usirovi, jehož osud touží následovat a do jehož družiny se touží začlenit. Druhá forma následování zemřelého člověka připodobňuje ke slunci, se kterým si zesnulý přeje navěky putovat nebesy.

Všechny vrstvy a významové roviny nám Kniha mrtvých předkládá zároveň. Přestože někdy nejsou vyjádřeny explicitně a je nutné je hledat v náznacích, symbolickém významu běžných slov, jsou v textu téměř vždy přítomny (Janák 2003b). Podsvětí rovina se většinou věnuje zasvěcením do tajů a nástrah číhajících na člověka v podsvětí, neboť jejich znalost je hlavní podmínkou k jejich překonání, pozemská se naopak soustředí spíše na popis vyjmenování rituálů a obřadů (vč. mumifikace a pohřbu), které podstupovalo tělo zesnulého, nebo náboženských slavností, jichž se měl za svého života zúčastnit.

Existuje několik velmi zdařilých překladů staroegyptské Knihy mrtvých do světových jazyků (Backes *et al.* 2009; Quirke 2013: xvi). V českém prostředí je k dispozici pouze jediný ucelený odborný překlad (Vachala 2009). Vzhledem ke komplexitě a mnohovrstevnosti egyptských náboženských textů by si každé jednotlivé říkání, tedy každá kapitola Knihy mrtvých, zasloužilo vlastní monografii. V mnoha případech již takové práce ve světových jazycích, a dokonce i v češtině existují (viz Backes *et al.* 2009; Janák 2003a). Souborných překladů Knihy mrtvých s výkladem však není mnoho ani na mezinárodní scéně. V češtině zatím neexistuje žádný. I proto se nyní připravuje rozsáhlý komentář ke zmíněnému překladu. Bude představovat souborný, ale proto i stručný výklad k jednotlivým kapitolám Knihy mrtvých. Jeho předzvěstí a první částí je právě tento článek.

V připravované publikaci bude každé říkání nejprve zasazeno do širšího kontextu okolních kapitol a ustálených textových sekvencí, poté bude analyzován a vloženo jeho nadpis, resp. název, aby se následně mohlo přejít jak k vysvětlení významu celého říkání, tak k interpretaci jeho jednotlivých scén, motivů a náboženských termínů. S ohledem na celkový rozsah díla nebude gramatický a jazykový rozbor přímou součástí výkladu každého říkání, ale na jazykové a gramatické zvláštnosti (měnící interpretaci důležitých pojmů)

bude poukázáno vždy v konkrétních případech. Nakonec bude čtenář seznámen s podobou a významem doprovodných ilustrací (tzv. vinět), které v některých verzích dané kapitoly Knihy mrtvých doprovázely. Nakonec bude shrnut základní smysl či hlavní zvěst říkání.

Stejným způsobem se k textu první kapitoly Knihy mrtvých přistupuje i v tomto pilotním článku. Podobu překladu jednotlivých říkání, resp. kapitol, se může v detailech lišit od již dříve publikovaného textu (Vachala 2009: 15–17), protože na rozdíl od něj zohledňuje spíše mnohovýznamovost a komplexitu jednotlivých výrazů než poetiku a ucelenost jednotlivých říkání. Výčet jednotlivých verzí (tedy seznam dokladů) nebude přímou součástí výkladu jednotlivých kapitol, protože by v mnoha případech čítal až stovky položek, nýbrž bude k dispozici v jednotném odkazu na sekundární literaturu nebo elektronický informační zdroj. Na jednotlivé papyry však bude poukazováno v případě významných variant, odchylek či růzností.¹

Říkání zahrnují několik tematických okruhů vztahujících je do různých mytologických, rituálních a antropologických kontextů, které jsou v překladu naznačeny mimo jiné mezerami mezi jednotlivými oddíly říkání. Původní egyptský text plyne bez přerušení. Také číslování jednotlivých „veršů“ je umělé a slouží především lepší orientaci při jejich výkladu.

KAPITOLA 1 – PŘEKLAD

*Začátek říkání o vycházení za dne,
o vyvýšení a proměně v mocného ducha ach,
o vycházení a navracení se do říše mrtvých,
která se odřikávají v den pohřbu zesnulého,
jenž vchází, poté co vyšel ven.*

- 1 „Ó Býku Západu,“ říká Thovt ke Králi věčnosti,
- 2 „já jsem Velký bůh k ochraně.“
- 3 „Bojoval jsem za tebe,
- 4 já jsem jeden z oněch bohů soudního tribunálu,
- 5 který ospravedlňuje Usira proti jeho nepřátelům
- 6 v den soudu.
- 7 Patřím k tvé družině, Usire,
- 8 jsem jedním z oněch bohů, které zrodila Nut,
- 9 který zabijí nepřátele Usirovi a odráží jeho odpůrce.“
- 10 „Patřím k tvé družině, Hore,
- 11 bojoval jsem za tebe,
- 12 bděl jsem nad tvým jménem.
- 13 Já jsem Thovt,
- 14 který ospravedlňuje Hora (var. Usira) proti jeho nepřátelům
- 15 v den soudu ve Velkém hodnostářském dvoře v Iunu.“

¹ K základním variantám textu a vinět kapitoly 1 viz Lüscher (1986); Munro (1987); Mosher (2016); detailně v přehledné databázi na <http://totenbuch.awk.nrw.de/>. Ověřeno ke dni 9. června 2020.

16 „Jsem Ten z města Džedu, syn Toho, který je
z města Džedu.
17 V Džedu jsem byl zrozen,
18 v Džedu jsem byl nošen v lůně.
19 Džedu je mé jméno!
20 Byl jsem s plačkami Usirovými,
21 které pro Usira lkaly při Obou březích prادلáků.“

22 „Ať je ospravedlněn Usir proti svým nepřátelům!“
23 To přikázal Re Thovtovi.
24 „Ať je ospravedlněn Usir proti svým nepřátelům!“
25 Jak bylo přikázáno, Thovt vykonal.

26 „Byl jsem s Horem
27 v den, kdy byli oděni rozsekaní (var. byl oděn
Rozsekaný),
28 otevřel jsem zemské jámy,
29 omyl jsem Znaveného,
30 skryl jsem tajemství Rasetau.
31 Byl jsem s Horem
31 jako strážce onoho pravého (var. levého) ramene
Usirova, které je v Chem.
32 Vycházím a navracím se jako pohlcující plamen
33 v den zahrnutí vzbouřenců v Chem.
34 Byl jsem s Horem
35 v den konání slavností Usirových
36 a velkých obětí Reovi
37 šestého a sedmého dne v Iunu.“

38 „Jsem kněz *vab* v Džedu,
39 pozvedám toho, který dlí ve svém pahorku.
40 Jsem kněz *hem-necer* v Abydu
41 v den vyvýšení země.
42 Jsem ten, který hledí na tajemství Rasetau.
43 Jsem ten, kdo předčítá svitek Banebdžedetův.
44 Jsem kněz *sem* v jeho údělu.
45 Jsem vrchní z Ptahových kněží v Menneferu
46 v den, kdy je Sokarova posvátná bárka kladena na
svůj podstavec.
47 Jsem ten, kdo přijímá motyku
48 v den kopání země v Henennisut.“

49 „Ó vy, kteří přivádíte vznešené duše *ba* do příbytku
Usirova,
50 přiveďte i mou duši *ba* spolu s vámi do příbytku
Usirova,
51 aby slyšela, jako vy slyšíte,
52 aby viděla, jako vy vidíte,
53 aby povstávala, jako vy povstáváte,
54 a aby usedala, jako vy usedáte v příbytku Usirově.
55 Ó vy, kteří dáváte chléb a pivo vznešeným duším
ba v příbytku Usirově,
56 dávejte i mé duši *ba* chléb a pivo spolu s vámi.
57 Ó vy, kteří otevíráte cesty a uvolňujete stezky
vznešeným duším *ba* v domě Usirově,
58 otevřete cesty a uvolněte stezky i mé duši *ba* spolu
s vámi,

60 aby mohla svobodně vcházet
61 a v míru vycházet z příbytku Usirova.
62 Není jí bráněno, není odvracena zpět!
63 Vchází s milostí, vychází s láskou,
64 ospravedlněná,
65 její rozkazy jsou vykonávány
66 v příbytku Usirově.“

67 „Přišel jsem k vám, abych byl učiněn blaženým
duchem *ach*, jako jste vy.
68 Nebylo na mně shledáno nic špatného,
69 váhy jsou prosty mých nedostatků.“

POČET DOLOŽENÝCH KOPIÍ²

Nová říše
papyry: 69; výzdoba hrobek: 19; rakve/sarkofágy: 4;
obinadla mumii: 0; rubáš: 8.

Třetí přechodná doba
papyry: 42; výzdoba hrobek: 0; rakve/sarkofágy: 4; obi-
nadla mumii: 0; rubáš: 0.

Pozdní doba
papyry: 45; výzdoba hrobek: 1; rakve/sarkofágy: 24;
obinadla mumii: 16; rubáš: 0; dřevěné desky: 1.

Ptolemaiovská doba
papyry: 201; výzdoba hrobek: 0; rakve/sarkofágy: 1;
obinadla mumii: 87; rubáš: 0.

Římská doba
papyry: 2; výzdoba hrobek: 0; rakve/sarkofágy: 0; obi-
nadla mumii: 1; rubáš: 0.

UMÍSTĚNÍ

Na obsahu, významu a podobě textu, nadpisu i vinět kapitoly 1 se zásadně odráží její umístění v rámci celého souboru. Již v době Nové říše se toto říkání velmi často objevuje na začátku Knihy mrtvých, od Pozdní doby se tato vstupní funkce kapitoly 1 stává téměř pravidlem. Tematicky bývá olemována dvojí formou uctívání bohů. Na samém začátku Knihy mrtvých, ještě před kapitolou 1, se již od Nové říše velmi často objevuje zobrazení zesnulého nebo zesulého před Usirem (Quirke 2013: 3). Po kapitole 1, resp. na konci tematické sekce, kterou tato kapitola nastoluje, se nachází kapitola 15, spočívající ve vzývání slunečního boha Rea a jeho denních podob. V Řecko-římské době se v blízkosti kapitoly 1 objevuje také kapitola 125, jež textově a obrazově popisuje děje posmrtného soudu a takzvané negativní zpovědi před podsvětním tribunálem (Janák, *v tisku*). Kapitoly 2–14, s nimiž se zvláště od Pozdní doby setkáváme mezi kapitolami 1 a 15, byly na toto místo vsazeny pravděpodobně proto, že svými hlavními motivy doplňují témata kapitoly 1 a souzní s jejím rituálním kontextem (Quirke 2013: 5).

Kapitola 1 odkazuje k pohřebnímu rituálu a k finální fázi přechodu zesnulého z tohoto světa na onen svět.

² Podle databáze Totenbuch-Projekt na <http://totenbuch.awk.nrw.de/>. Ověřeno ke dni 9. června 2020.

Zaměřuje se však na pozemskou část jeho pouti, tedy na tělesnou a rituální připravenost, a pouze v narážkách odkazuje na podsvětí putování zesnulého člověka ke vzkříšení. Tomu odpovídá i podoba doprovodných ilustrací, neboť ty zobrazují pohřební průvod a obřady konané před hrobkou během pohřebních rituálů. Tato kapitola, jejíž text se částečně objevuje již v *Textech rakví* (říkání 314), tak představuje nejen vstup do *Knihy mrtvých*, ale také shrnutí pozemských dějů, na které budou ostatní kapitoly už jen v náznacích odkazovat, protože se budou věnovat především putování zesnulého podsvětím. Vzhledem k tomu, že šlo o „začátek říkání pro vycházení za dne“, mohla kapitola 1 vystupovat *pars pro toto* za celou *Knihu mrtvých*, být zapisována samostatně a plnit funkci rituální příručky, nebo dokonce amuletu (Illés 2006).

NÁZEV

Jak bylo již řečeno výše, nejčastěji bývá kapitola 1 opatřena názvem, který může patřit k celé *Knize mrtvých* nebo k sekvenci kapitol 1–15. Znění nadpisu „*Začátek říkání o vycházení za dne, o vyvýšení a proměně v mocného ducha ach, o vycházení a navracení se do říše mrtvých, která se odřikávají v den pohřbu zesnulého, jenž vchází, poté co vyšel ven*“ totiž nejen dobře vystihuje zaměření celého korpusu textů „o vycházení za dne“, ale také odpovídá rituálnímu kontextu kapitol 1–15 („*odřikávají se v den pohřbu zesnulého*“). Důležité je, že slovo říkání je v tomto případě plurál, odkazuje tedy na více než jedno či dvě říkání. Dále text nadpisu hovoří o proměně v mocného ducha, kterým je míněn takzvaný *ach*, tedy blažený ve své proměně, mocné a nadpřirozenou mocí obdařené formě existence. Pouze jako *ach* mohl zesnulý člověk plně užívat všechny možnosti zásvětího života, a navíc také ovlivňovat dění na tomto světě (Janák 2012: 141–142). Nadpis zmiňuje i takzvaná *sachu*, tj. rituály a s nimi spojené delší texty či obřadní formule, které mají někoho „učinit duchem *ach*“ = *sachu* (Assmann 1990; Hays 2002). Motiv vycházení a navracení se do říše mrtvých, jíž může v tomto kontextu být podsvětí, zásvětí nebo pohřebiště, vychází ze snahy Egypťanů ochránit zemřelé před tím, aby byli po smrti uvězněni v zemi, a zajistit jim možnost podle libosti vycházet z hrobky (ze země, z onoho světa) a opět se do ní navracet. Toto téma se objevuje také v mnohých dalších říkáních *Knihy mrtvých*. Konec nadpisu pravděpodobně hovoří o tom, že zesnulý pohřebními obřady jednak završuje svou podsvětího pouť, vychází na východním obzoru nebes a dosahuje ospravedlnění a vzkříšení (tedy „vychází ven“), jednak se stává blaženým zesnulým *ach*, opouští svět žijících a začíná svůj život v zásvětí („vchází“ do něj).

HLAVNÍ TEXT

1–2

Základní kontext říkání je určen hned v úvodu tím, že se jedná o promluvu Thovta, boha měsíce, moudrosti, spravedlnosti či léčení (Janák 2005: 175–178;

Stadler 2009), k Usirovi, bohu královského úřadu, smrti a vzkříšení (Janák 2005: 180–188; Smith 2017). První je zde označen svým jménem, zatímco druhý je ve vstupních verších skryt za svými epitetami: Býk Západu (Leitz 2002 VII: 251–252) a Král věčnosti (Leitz 2002 IV: 330–331). Právě záměrné užití epitet namísto jména ukazuje na jejich význam pro pochopení celého říkání. Spojení Býk Západu (*Ka Imentet*) vystihuje Usira jakožto vládce říše mrtvých. Slovo býk kromě silné vazby na královský úřad, neboť býk byl symbolem panovnické moci a zodpovědnosti, však odkazuje také na Usirovo sepětí s plodností a obnovou života. Navíc výraz *ka* kromě býka označuje také lidskou či božskou oživující duši (Janák 2012: 108–122). Spojení „Král věčnosti“ (*nsw nhh*) souvisí s myšlenkou věčné obnovy, koloběhu života, smrti a vzkříšení, na které odkazuje užití termínu *nhh*. Obě epiteta tedy popisují Usira jako nikoli umírajícího, či dokonce mrtvého boha, nýbrž jako již ospravedlněného, triumfujícího a neustále trvajícího živé božstvo. Vedle vítězícího aspektu je však téměř současně naznačen i Usirův úděl umírajícího nebo alespoň neprávem obviněného boha. Thovt totiž přichází především jako zachraňující bůh. Zdánlivě paradoxní propojení triumfu boha s poukazem na jeho zranitelnost odpovídá dalším egyptským rituálně-magickým textům, v nichž se člověk domáhá pomoci mocného boha za to, že jej ochrání v jeho slabosti (Bělohoubková – Janák 2019).

3–9

Dále pokračuje Thovtova promluva, ale její kontext se pomalu mění. Těžiště se přesouvá na morální ospravedlnění Usira jako někoho, kdo byl nespravedlivě obviněn, resp. zabit. Usirovi nepřátelé, tedy jeho vrazi (mezi nimi především jeho vlastní bratr Sutech), jsou potrestáni, zahnáni či zničeni, a to nejen fyzicky, ale především u soudního přelíčení před božským tribunálem. Podobně jako Usir se i každý člověk musel před posmrtným soudem obhájit. Toto podsvětí přelíčení mělo přezkoumat, zda zesnulý během svého dosavadního života žil v souladu s řádem *maat*. Pokud ano, byl uznán ospravedlněným „jako Usir proti svým nepřátelům“ a mohl vstoupit do života v zásvětí (Assmann 2001). Posmrtný soud a především takzvaná negativní zpověď, během níž se zesnulý božskému tribunálu deklaruje svou tělesnou, morální i rituální čistotu, však nepředstavovaly soud v pravém slova smyslu, nýbrž spíš přezkoumání charakteru před přijetím mezi mocné bytosti zásvětí existence (Janák, *v tisku*).

10–15

I zde kontext posmrtného ospravedlnění zůstává stejný, ale mění se jedna z hlavních postav říkání. Místo Usira je zde zdánlivě nelogicky zmíněn Hor. Tato změna je důležitá ve dvou bodech. Zaprvé odkazuje na skutečnost, že Hor jako syn, dědic a mstitel Usira vedl jak soudní, tak fyzický boj proti vrahům svého otce, a tudíž i on byl při konečném rozuzlení sporu uznán „ospravedlněným“ (Griffiths 1960). Zadruhé vypovídá o tom, že

toto i další říkání Knihy mrtvých a jejich možné rituální užití musíme vnímat na několika úrovních. V čistě božské rovině se jedná o aktivity odehrávající se mezi Thovtem a Usirem, resp. Horem. V rituální či liturgické rovině se však v Usirově úloze objevuje zesnulý a také Horem může být opět sám zesnulý nebo jeho dědic; v roli Thovta pravděpodobně vystupuje kněz provádějící příslušné pohřební obřady. V symbolické a magické rovině může být zesnulý ztotožňován také s Thovtem, tedy s ochráncem Usira, aby docílil vzniku pouta závislosti mezi ním a bohem vzkříšení Usirem.

Pro posílení účinnosti daného říkání nebo rituálu s ním spjatého Egyptané cíleně spojovali různé mytologické, kultické i magické kontexty. Tím docházelo k jejich zdánlivě nelogickému prolínání a stírání rozdílů mezi jednotlivými významovými rovinami. Zesnulý tak může být v jednom textu, nebo dokonce i v jediném verši, identifikován s různými bohy (např. Usirem, Horem, Thovtem) nebo lidskými aktéry (např. panovníkem, knězem, zasvěcencem). V různých fázích své pouti z tohoto světa na onen svět totiž přebírá, vykonává, přijímá nebo podstupuje úlohu či úděl těchto božských a pozemských aktérů. Navíc jednotlivé události přerodu mrtvého člověka v blaženého zesnulého *ach* se v různých rovinách odehrávají současně a tak jsou i zaznamenávány (Janák 2003a: 136–141; Janák 2003b). Proto je možné, aby byl zesnulý v jednom jediném (kon)textu veleben za to, že pomohl Usirovi získat jeho tělesné orgány, ztotožňován s Usirem, jehož orgány jsou konečně navraceny, zobrazován jako ospravedlněný člověk, který po úspěšném soudu získává své orgány zpět od samotného Usira, a přijímá roli krále či kněze, který je za tuto aktivitu zodpovědný v rámci kultu. Zesnulý je tak zároveň objektem, pozorovatelem i vykonavatelem všech zmíněných rituálů, aktivit a mytických dějů. Lze říci, že je zároveň obřadníkem i objektem kultu, mumifikovaným i mumifikátorem (Willems 1997).

16–21

Již ve verši 15 se lze setkat s dalším typicky staroegyptským fenoménem, který dominuje následujícímu úseku tohoto říkání. Jedná se o odkaz na významná náboženská centra (města) různých oblastí Egypta, skrze něž se účinnost říkání posouvá do celoegyptského kontextu (Janák 2009: 46–51). V kapitole 1 se tak setkáme s Héliopolí (ve staroegyptštině Iunu), Busiridou (Džedu), Létopolí (Chem), Abydem (Abdžu), Memfidou (Mennefer), Hérakleopolí (Henennisut) a tajemným údolím Rasetau. Jde o celostátně významná města a místa spojená s Usirovým kultem. To je nejvíce patrné ve zmínce o Usirově rameni v Létopolí, která odkazuje nejen na slavnosti spojené s touto částí těla rozsekaného, sceleného a vzkříšeného boha Usira, ale také na uctívání usirovských relikvií roztroušených po celé egyptské zemi (Beinlich 1984). V každém kraji měla být jedna část těla tohoto boha a takto se na jeho spojení i na jeho plodivé síle podílel celý Egypt. Dále se tyto a další verše pojí také s mytickými ději souvisejícími jak se vzkříšením

tohoto boha, tak s průběhem pohřebních obřadů (např. oplakávání Usira, resp. zesnulého).

22–25

V těchto verších se Usirovo ospravedlnění jeví jako nutné východisko všech ostatních rituálních a mytických dějů.

26–37

Jeden z nejdelších tematicky zaměřených úseků kapitoly 1 se věnuje především usirovským rituálům a slavnostem. Ty ve starém Egyptě představovaly nejen připomenutí Usirova vzkříšení a jeho přerodu z poníženého mrtvého boha na vzkříšeného vládce říše zesnulých, ale také možnost, díky níž se žijící lidé Usirovi přiblížili či připodobnili. Získali tak naději, že i jako zesnulí budou jednou následovat jeho příkladu a stanou se blaženými v zászvěti. Termín *tššš* (Leitz 2002 VII: 441) může – kvůli několika doloženým variantám zápisu v různých kopiích Knihy mrtvých (Lüscher 1986: 34–35) – odkazovat jak na Rozsekaného, tj. Usira, tak na rozsekané bohy, kteří zastupují kultické božské podoby, jejichž oděni symbolizuje scelení, mumifikaci a vzkříšení. Výraz Znavený (doslova Znaveného srdce) představuje eufemismus pro označení Usira v pasivním stavu mezi jeho zabitím a vzkříšením. Zemské jámy (jeskyně nebo hroby) pravděpodobně zastupují místa Usirova podsvětího spočinutí a Rasetau je tajemné místo vstupu do podsvětí, jehož přesné umístění a děje, které se v něm odehrávají, znají pouze zasvěcenci.

38–48

Tato část se drží tematického okruhu předcházejícího oddílu, zaměřeného na rituály, slavnosti, liturgii a kult. Jsou zde vyjmenovány různé kněžské hodnosti a funkce, od čistého kněze (*vab*) přes hlavního obřadníka (*hem-necer*, „služebník boží“) a kněze předčitatele až po specializované kněžské hodnosti důležitých chrámů v Busiridě (Džedu), Abydu (Abdžu), Memfidě (Mennefer) a Hérakleopolí (Henennisut). Opět se setkáváme s několikanásobným rituálním kontextem, protože zmínění kněží jsou zde jednak dávání do přímé souvislosti s mytickým vzkříšením Usira a jeho následným pozemským kultem, jednak někteří z nich vystupují také během pohřebních obřadů konaných pro zesnulého.

49–66

Stěžejním motivem posledního velkého úseku kapitoly 1 je *ba*. Tímto slovem Egyptané označovali pozemský projev božských či nadpřirozených bytostí nebo také „duši“ zemřelého. Ta představovala jeho posmrtnou manifestaci, v níž existoval v zászvěti a navštěvoval tento svět (Janák 2012: 122–138). Zesnulý žádá bytosti zodpovědné za vpouštění duší do přibytku Usirova (tj. zászvěti), aby i jeho duši *ba* umožnily vstoupit a dopřály jí všech výhod blaženého zászvěti: žít, vidět,

slyšet, jíst, pít, volně se pohybovat atd. Závěrem je ještě utvrzuje v tom, že je ospravedlněný a že jeho duše *ba* je stejně vznešená jako jejich *bau*, a proto má nárok na jejich podporu ve snaze stát se vznešenou. Podobný „kruhový důkaz“ (říkám, že to, o co usiluji, již mám, a to je hlavní argument pro to, že bych to měl získat) nám nedává příliš smysl, pro Egyptány však představoval tradiční způsob, jak magicky posílit účinnost nějakého kultického textu.

67–69

Nakonec zesnulý potvrzuje svůj status blaženého zesnulého *ach*, jímž se stal díky svému ospravedlnění před soudním tribunálem, kde byl shledán čistým při přezkoumávání charakteru na podsvětní váze. V tomto verši se sice nevyskytuje motiv vážení srdcí, které je zmíněno a zobrazeno až v kapitolách 30 a 125, nachází se zde však odkaz na nutnou podmínku absence nedostatků při zkoumání morální celistvosti zesnulého. Jeho charakter a svědomí musely být čisté, ryzí a bez úhony, aby zemřelý prošel úspěšně vážením, byl uznán ospravedlněným, stal se duchem *ach* a otevřela se mu blažená existence v zásvětí (Assmann 2001: 372–393; Janák 2012: 207–217; Janák, *v tisku*).

ILUSTRACE

Viněta doprovázející toto říkání je obvykle zobrazena v jednom dlouhém pásu, který se táhne nad textem kapitoly 1 (případně všech kapitol sekce 1–15) a odkazuje na kontext jejího rituálního užití. Na ilustraci je zachycen pohřební průvod, v němž je za nářku plačků a pozůstalých slavnostně přivážena rakev se zemřelým. Spolu s ní jsou k hrobce dopravovány také socha zesnulého, další předměty pohřební výbavy a obětiny. V průvodu jsou zobrazeni kněží různých funkcí (obvykle čistý kněz *vab* vykonávající pomocné práce, kněz předčítatel s otevřeným svitkem, kněz obřadník předkládající obětiny a kněz *sem* se zapálenou kadidelnicí a nádobou na úlitbu). Nejdůležitější rituály se odehrávaly na samém konci tohoto procesí, před hrobkou, do níž byl následně zesnulý pochován, proto jsou tyto scény zobrazeny až na konci pásu ilustrací ke kapitole 1. Jedná se především o předložení a zasvěcení potravinových obětí, vykonání úlitby a nakuřování kadidlem a rituál otevírání úst (obr. 1), jímž se tělo zesnulého otevřelo k opětovnému přijetí života a učinilo schopným plné existence v zásvětí. Obsah viněty tedy plně odpovídá zaměření textu kapitoly a především formě jejího předpokládaného užití jako rituálního textu recitovaného při pohřbu. Na některých variantách vinět (Neville 1886; Munro 1987; Mosher 2016) se odráží také mytologický kontext tohoto říkání, které je sice sepsáno a čteno pro zesnulého člověka, ale popisuje děje související se vzkříšením Usira. Na takových vinětách jsou pak zobrazeni bohové pečující o mrtvého Usira. V některých případech se za posledním motivem zachycujícím rakev se zesulým před hrobkou nachází ještě jakýsi obrazový

dodatek, a to podoba již blaženého zesnulého klečícího a vzdávajícího hold slunečnímu bohu Reovi. Tato scéna sice navazuje na témata nastíněná v říkání kapitoly 1, váže se však především ke kapitole 15, která tematicky soubor textů vstupní části Knihy mrtvých uzavírá.

SHRNUTÍ

Kapitola 1 představuje vstup do Knihy mrtvých, což se odráží na její podobě, obsahu, názvu i ilustraci. Podobně jako celá Kniha mrtvých je toto říkání zaměřeno na „vycházení za dne“, tedy na vzkříšení zesnulého na východním obzoru nebes poté, co úspěšně prošel nástrahami smrti a podsvětí. Navíc má člověku umožnit volný pohyb mezi sférou zásvětí a tohoto světa. Využívá k tomu rituálního ztotožnění zesnulého s bohem Usirem a také ujištění o účasti zesnulého na usirovských kultických aktivitách a slavnostech. Je pravděpodobné, že text tohoto říkání byl přednášen v průběhu pohřebních ceremonií. Tomu odpovídá i viněta, která ilustruje pohřební průvod a rituály konané před završením pohřbu (např. předkládání obětí nebo otevírání úst). Kapitola 1 Knihy mrtvých se v ojedinělých případech objevuje také samostatně a mohla fungovat jako amulet.

LITERATURA:

- Assmann, Jan
1990 „Egyptian Mortuary Liturgies“, in: Israelit-Groll, Sarah (ed.). *Studies in Egyptology Presented to Miriam Lichtheim*, Jerusalem: The Magnes Press – The Hebrew University, s. 1–20.
2001 *Tod und Jenseits im alten Ägypten*, München: C. H. Beck.
- Backes, Burkhard
2009 „Was zu sagen ist – zum Gesamtittel des Totenbuchs“, in: Backes, Burkhard – Müller-Roth, Marcus – Stöhr, Simone (eds.). *Ausgestattet mit den Schriften des Thoth. Festschrift für Irmtraut Munro zu ihren 65. Geburtstag*, Wiesbaden: Harrassowitz [Studien zum Altägyptischen Totenbuch 14], s. 5–27.
- Backes, Burkhard – Gülken, Svenja A. – Kockelmann, Holger – Müller-Roth, Marcus – Munro, Irmtraut – Stöhr, Simone
2009 *Bibliographie zum Altägyptischen Totenbuch, 2., erweiterte Auflage*, Wiesbaden: Harrassowitz [Studien zum Altägyptischen Totenbuch 13].
- Beinlich, Horst
1984 „Reliquie“, in: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart (eds.). *Lexikon der Ägyptologie. Bd. V*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 230–233.
- Bělohoubková, Dana – Janák, Jiří
2019 „Creative powers, royal authority and resurrection: Identification of a non-royal person with the sun-god in the Late Period“, in: Budka, Julia (ed.). *9. Symposium on Egyptian Royal Ideology. Egyptian royal ideology and kingship under periods of foreign rulers*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 149–158.
- Budge, Wallis E. A. T.
1898 *The Book of the Dead: The Chapters of Coming Forth by Day*, London: Kegan Paul International.

- Griffiths, John G.
1960 *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Classical Sources*, Liverpool: Liverpool University Press.
- Hays, Harold
2002 „The Worshipper and the Worshipped in the Pyramid Texts“, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 30, s. 153–167.
- Hornung, Erik
1998 *Die Nachtfahrt der Sonne. Eine altägyptische Beschreibung des Jenseits*, Düsseldorf – München: Artemis & Winkler.
1999 *The Ancient Egyptian Books of Afterlife*, Ithaca: Cornell University Press.
- Illés, Orsolya
2006 „Single Spell Book of the Dead Papyri as Amulets“, in: Backes, Burkhardt – Munro, Irmtraut – Stöhr, Simone (eds.). *Totenbuch-Forschungen. Gesammelte Beiträge des 2. Internationalen Totenbuch-Symposiums 2005*, Wiesbaden: Harrassowitz [Studien zum Altägyptischen Totenbuch 11], s. 121–133.
- Janák, Jiří
2003a *Staroegyptská kniha mrtvých. Kapitola 105*, Brno: Nakladatelství L. Marek.
2003b „From Dusk till Dawn“, *Archiv orientální* 71, s. 1–12.
2005 *Brána nebes. Bohové a démoni starého Egypta*, Praha: Libri.
2009 *Staroegyptské náboženství I. Bohové na zemi a v nebesích*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené 151].
2012 *Staroegyptské náboženství II. Život a úděl člověka*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené 171].
v tisku „The Judgment“, in: Stadler, Martin A. – Lucarelli, Rita (eds.). *The Oxford Handbook of the Book of the Dead*, Oxford: Oxford University Press.
- Leitz, Christian (ed.)
2002 *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen. Bd. I–VII*, Leuven – Paris – Dudley, MA: Peeters [Orientalia Lovanensia Analecta 110–116].
- Lepsius, Richard
1842 *Das Totenbuch der Ägypter nach dem hieroglyphischen Papyrus Turin*, Berlin: Wigand.
- Lüscher, Barbara
1986 *Totenbuch Spruch 1 nach Quellen des Neuen Reiches*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Mosher, Malcolm Jr.
2016 *The Book of the Dead Saite through Ptolemaic Periods. A Study of Traditions Evident in Versions of Texts and Vignettes. Vol. 1 (BD Spells 1–15)*, Prescott AZ: SPBD Studies.
- Munro, Irmtraut
1987 *Untersuchung zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihrer Datierung*, London – New York: Kegan Paul.
- Naville, Edouard
1886 *Das Aegyptische Totenbuch der XVIII. Bis XX. Dynastie aus verschiedenen Urkunden zusammengestellt*, Berlin: Verlag von A. Asher.
- Quirke, Stephen
2013 *Going out in Daylight – prt m hrw. The Ancient Egyptian Book of the Dead. Translation, sources, meanings*, London: Golden House Publications.
- Smith, Mark
2017 *Following Osiris. Perspectives on Osirian Afterlife from Four Millennia*, Oxford: Oxford University Press.
- Stadler, Martin A.
2009 *Weiser und Wesir. Studien zu Vorkommen, Rolle und Wesen des Gottes Thoth im ägyptischen Totenbuch*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Vachala, Břetislav
2009 *Staroegyptská kniha mrtvých*, Praha: Dokořán.
- Wilkinson, Richard H.
1999 *Symbols & Magic in Egyptian Art*, London – New York: Thames and Hudson.
- Willems, Harco
1997 „Embalmer embalmed. Remarks on the Meaning of the Decoitation of Some Middle Kingdom Coffins“, in: van Dijk, Jacobus (eds.). *Essays on ancient Egypt in honour of Hermann te Velde*, Groningen: Styx, s. 343–372.
- Wüthrich, Annik
2010 *Eléments de théologie thébaine: les chapitres supplémentaires du Livre des Morts*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Jiří Janák

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
jiri.janak@ff.cuni.cz

Břetislav Vachala

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
bretislav.vachala@ff.cuni.cz